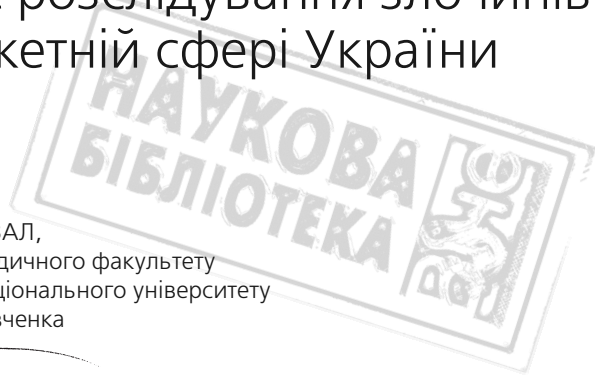

Використання спеціальних знань під час розслідування злочинів у бюджетній сфері України

Олена ШАПОВАЛ,
студентка юридичного факультету
Київського національного університету
ім. Тараса Шевченка

17

Досліджено теоретичні та практичні проблеми використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів у бюджетній сфері, зокрема, уявлення про поняття спеціальних знань у широкому та вузькому сенсі, форми їх використання під час досудового кримінального провадження.

Ключові слова: методика розслідування, порушення бюджетного законодавства, бюджетні злочини, криміналістична характеристика злочинів, бюджетні кошти.

Исследованы теоретические и практические проблемы использования специальных знаний при расследовании преступлений в бюджетной сфере, в частности, доктринальные основы понятия специальных знаний в широком и узком смысле, формы их использования во время досудебного расследования.

Ключевые слова: методика расследования, нарушение бюджетного законодательства, бюджетные преступления, криминалистическая характеристика преступлений, бюджетные средства.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 95 Конституції України бюджетна система нашої держави будується на засадах справедливого та неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами й територіальними громадами. Водночас державне майно є одним із найбажаніших об'єктів злочинних посягань, тому протидія злочинності в бюджетній сфері визначена пріоритетною в діяльності правоохоронних органів. Зважаючи на це, вказаний напрям не може залишатися поза увагою криміналістичної науки, особливо в аспекті розроблення сучасних засобів і методів дізнання органами досудового розслідування.

Наукове забезпечення протидії злочинності в бюджетній сфері є важливим завданням усіх наук кримінально-правового циклу. У криміналістичній науці вказані питання концептуально залишаються малодослідженими. Істотне значення для їхнього вирішення мають теоретичні концепції та практичні рекомендації, викладені у працях Л. Аркуші, О. Бандурки, В. Бахіна, Р. Белкіна, Г. Зуйкова, І. Лузгіна, М. Салтевського, М. Селиванова, В. Шепітька, Б. Щура, М. Яблокова та інших учених. Проблематика застосування спеціальних знань при розслідуванні злочинів досліджувалася в роботах В. Гончаренка, Ю. Грошевого, М. Костицького та ін. Проте недостатня розробленість цієї проблеми негативно позначається на науково-дослідній сфері та практичній діяльності органів досудового розслідування й суду.

Метою публікації є розкриття можливості використання спеціальних знань у розслідуванні злочинів, вчинених у бюджетній сфері України.

Вклад основного матеріалу. Успіх розслідування злочинів нерідко пов'язаний із умілим використанням спеціальних знань і навичок. Слідчий як особа, котра ініціює залучення фахівців до процесу розслідування, повинен повністю розуміти їхню роль і можливості, з урахуванням яких ухвалювати обґрунтовані процесуальні й організаційно-тактичні рішення.

У 1960-х роках А. Коні у статті «Суд – наука – мистецтво» розкрив широкі можливості застосування спеціальних знань у судовій діяльності того часу. Він зазначив, що «судова практика дуже часто примушує звертатися до спеціальних досліджень, зосереджуючи в них центр ваги справи, або звертатися за допомогою до обізнаних людей, тобто експертів, у різних спеціальних галузях знань, мистецтв і ремесел» [6, с. 192–193, 200]. Схожа картина застосування спеціальних знань збереглася й донині.

Необхідність використання в кримінальному процесі наукових, технічних та інших знань пов'язана з тим, що розслідування злочину є складним процесом пізнання об'єктивної дійсності. Хоч би яким високо освіченим та добре підготовленим був слідчий, він завжди залишиться спеціалістом вузького профілю й не володітиме в повному обсязі значним потенціалом науки, техніки, ремесел, мистецтва [10, с. 281]. Тому дослідження події злочину та пізнання особи, яка його вчинила, потребує застосування різних спеціальних знань і навичок у різних видах діяльності.

В. Гончаренко та інші вчені розглядають спеціальні знання як такі, що відповідають вимогам сучасного розвитку науки й можуть бути використані в кримінально-процесуальній діяльності для доведення окремих обставин кримінальної справи, збору та закріплення доказів тощо [2, с. 11, 112–115]. Таке визначення повністю відповідає нормам КПК України, зокрема, ст. 22, яка обумовлює всебічне, повне та об'єктивне дослідження обставин справи з використанням сучасних наукових знань.

Дослідники, зокрема М. Костицький, вважають, що нині законодавчо врегульовано лише дві форми застосування спеціальних знань: участь спеціаліста в слідчих діях та проведення експертизи [7, с. 58].

Ми підтримуємо іншу позицію, яку пропонують В. Гончаренко, В. Лисиченко та В. Циркаль. Ці вчені визначили три процесуальні форми використання цих знань у досудовому слідстві залежно від суб'єктів, які

ними володіють: слідчого, спеціаліста та експерта [2, с. 112–115; 9, с. 8–18]. На нашу думку, такий поділ за суб'єктами застосування спеціальних знань у кримінальному процесі є найбільш правильним і можливим.

Необхідність спеціальних знань під час розслідування злочинів у бюджетній сфері України зумовлена, насамперед, специфікою предмета злочинного посягання й способом скоєння злочинів у справах цієї категорії. У зв'язку з цим слідчий об'єктивно вимушений залучити вузьких спеціалістів для допомоги в розслідуванні таких злочинів.

Отже, в криміналістиці спеціальні знання визначаються як наукові, технічні та інші, зокрема й криміналістичні знання, отримані шляхом узагальнень, а також навички, які використовують разом із науково-технічними засобами для пошуку, виявлення, вилучення та дослідження слідів злочину з метою одержання доказової та орієнтуючої інформації, необхідної для встановлення істини у справі – тобто набуті в процесі роботи в окремих галузях практичної діяльності [8, с. 48].

Аналіз матеріалів слідчої та судової практики дає підстави стверджувати, що розслідування злочинів у бюджетній сфері неможливе без використання слідчим спеціальних знань іще до порушення кримінальної справи та під час досудового слідства при проведенні слідчих та інших дій.

Щоб забезпечити ефективне використання спеціальних знань, необхідно здійснити організаційний захід – визначити й залучити конкретних осіб, які володіють спеціальними знаннями в тій чи іншій галузі (фахівців із бухгалтерського обліку, будівництва, фінансів, банківської справи тощо) [3].

Спеціальні знання слідчий може застосовувати як у процесуальних, так і в непроцесуальних формах. Практика свідчить, що найбільш ефективними формами їхнього використання у розслідуванні злочинів, пов'язаних із порушеннями бюджетного законодавства, є: а) отримання консультацій обізнаних осіб із різних питань; б) проведення ревізії; в) призначення експертиз; г) залучення спеціаліста для участі в проведенні окремих слідчих дій [12, с. 102]. Крім того, при розслідуванні злочинів цього виду в окремих випадках проводять допити експертів, ревізорів та інших обізнаних осіб.

Консультації є найбільш розповсюдженою формою непроцесуальної допомоги слідчому особами, обізнаними в певній професійній сфері, для вирішення широкого кола питань. Аналіз практики розслідування злочинів, пов'язаних із порушеннями бюджетного законодавства, а також отримана завдяки анкетуванню слідчих інформація підтверджує справедливості такого твердження й для цих злочинів.

За консультаціями до осіб, які володіють спеціальними знаннями у різних галузях, слідчі частіше за все звертаються для:

а) роз'яснення положень нормативних актів, що стосуються бюджетної сфери (з цією метою доцільно звертатися до фахівців у галузі фінансового права);

б) ознайомлення зі спеціальними питаннями – особливостями порядку виділення та використання бюджетних коштів, бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності в державному органі чи установі (надати таку консультативну допомогу можуть ревізори, які проводили ревізію, а також службові особи Державної казначейської служби України або фінансових органів);

в) консультація стосовно акту ревізії та допомога в оцінюванні висновків ревізорів. Безумовно, якщо слідчий володіє основами бухгалтерського обліку, то він і сам спроможний проаналізувати узагальнену інформацію. Однак, як вказують учені, навіть у цьому разі з'ясування окремих пунктів акта ревізії або іншого документа із бухгалтером дає змогу слідчому переконатися в правильності аналізу отриманої інформації [11, с. 6]. Крім того, може виникнути потреба одержати додаткові відомості в галузі будівництва (якщо злочинці використовували бюджетні кошти для фінансування витрат на будівництво), банківської справи (при розслідуванні фактів

порушень бюджетного законодавства з кредитними коштами) тощо;

г) допомога при підготовці до окремих слідчих дій (для консультації залучають різних спеціалістів, зокрема, інженерів, економістів, бухгалтерів, криміналістів). Наприклад, при вирішенні питання призначення ревізії або судово-бухгалтерської експертизи фахівець у галузі бухгалтерського обліку може надати допомогу слідчому у правильному формулюванні запитань ревізору чи експерту. Крім того, спеціаліст іноді може підказати слідчому послідовність проведення слідчих дій у справі та допомогти з вибором тактичних прийомів, які доцільно застосувати при проведенні певної слідчої дії.

Ревізія як непроцесуальна форма використання спеціальних знань застосовується фактично в усіх випадках розслідування злочинних порушень бюджетного законодавства. Документальна ревізія є однією з найважливіших форм фінансово-економічного контролю за господарською діяльністю підприємств, установ та організацій, які повністю фінансуються з бюджету або одержують бюджетні кошти. Без цієї форми документального контролю жодна кримінальна справа про злочинні порушення бюджетного законодавства не тільки не може бути успішно завершена, а й у більшості випадків не може бути взагалі порушена.

Значні труднощі виникають при призначенні та проведенні документальних ревізій і судово-економічних експертиз, що заважає успішному розслідуванню злочинів, пов'язаних із порушеннями бюджетного законодавства. Детального розгляду, зокрема, потребує проблема призначення ревізії правоохоронними органами.

Проведення ревізій та перевірок в установах бюджетної сфери має свою специфіку, втім, на практиці значення належної підготовки до проведення ревізії часто недооцінюється. Нерідко слідчі зовсім не формулюють конкретних запитань ревізорам, сподіваючись на те, що вони самостійно знайдуть якісь порушення бюджетного законодавства. У подальшому це може призвести до необхідності додаткових ревізій, втрати доказів, затягування часу розслідування [1, с. 70].

Питання ревізорам у справах про бюджетні злочини можуть бути такими: а) чи правомірним було одержання установою бюджетних коштів; б) чи відповідали витрати цільовому призначенню коштів; в) чи не перевищували видатки встановлені нормативно-правовими актами та плановими документами обмеження; г) яку кількість бюджетних коштів використано з порушеннями; г) хто зі службових осіб відповідальний за дотримання вимог бюджетного законодавства, норми якого були порушені. Залежно від специфіки справи в кожному конкретному випадку питання можуть бути деталізовані.

Якість проведення ревізії значною мірою залежить від тісної взаємодії працівників органів Державної фінансової інспекції України (далі – ДФІУ) з оперативними працівниками та слідчими.

Така взаємодія при розслідуванні економічних (в тому числі й бюджетних) злочинів має полягати в: а) спільному обговоренні складу ревізійної групи, узгодженні програми ревізії; б) колективних діях і заходах зі створення належних умов ревізії; в) проведенні в разі необхідності ревізії у присутності працівників правоохоронного органу на місці або вже в приміщенні правоохоронного органу з належним чином вилученими документами; г) забезпеченні при необхідності працівниками правоохоронного органу присутності службових осіб об'єкта контролю для надання пояснень ревізорам та підписання акта ревізії; г) спільному вирішенні питання про залучення спеціалістів інших галузей до процесу ревізії; д) взаємному інформуванні слідчого або оперативного працівника і ревізора про результати своєї роботи; е) сумісному визначенні найефективніших методів ревізії; е) обговоренні та визначенні черговості проведення окремих ревізійних дій, черговості відібрання пояснень у службових осіб, діяльність яких перевіряється; ж) спільному визначенні місця проведення дій у межах ревізії та підписання кінцевого чи проміжного акта ревізії; з) за необхідності продовження термінів ревізії; и) припиненні праців-

никами правоохоронних органів протидії службових осіб ревізорам, щодо яких ведеться перевірка, охороні представників контрольно-ревізійної служби, документів та матеріалів, що перевіряються, а також вжитті заходів для притягнення винних осіб до встановленої законом відповідальності; і) передачі правоохоронцями ревізорам раніше вилучених на об'єкті контролю бухгалтерських документів; і) вирішенні правоохоронним органом питання про поновлення втраченого бухгалтерського обліку на об'єкті контролю; й) здійсненні колективних заходів із одержання та збереження необхідних для ревізії й самої кримінальної справи матеріалів; к) забезпеченні правоохоронними органами зустрічних перевірок; л) проведенні заходів із відшкодування завданих державі збитків та усуненні інших фінансових правопорушень; м) періодичній звітці органами ДФІУ та правоохоронними органами результатів аналізу матеріалів ревізії. У літературі зустрічаються й інші форми взаємодії, наприклад, забезпечення раптовості проведення окремих ревізійних дій, сумісне формулювання конкретного завдання ревізії тощо [5, с. 163].

Хочемо наголосити на нагальній потребі врегулювання взаємодії правоохоронних органів із Рахунковою палатою України. Діяльність цього спеціалізованого органу в сфері контролю за дотриманням бюджетного законодавства має важливе значення. У той самий час, як підкреслює В. Клочков, у співпраці Рахункової палати та Генеральної прокуратури України є істотні недоліки, обумовлені недостатньою нормативно-правовою регламентацією процесу передачі матеріалів перевірок Рахункової палати до прокуратури, а також відмовою судів вважати її звіти джерелами доказів. У зв'язку з цим автор вносить слушні пропозиції, спрямовані на вдосконалення взаємодії Рахункової палати з Генеральною прокуратурою [4, с. 28]. На нашу думку, доцільно вдосконалити таку взаємодію й із Міністерством внутрішніх справ, для чого слід розробити відповідну нормативно-правову базу.

Залучення спеціалістів до проведення окремих слідчих дій є процесуальною формою використання спеціальних знань у розслідуванні (ст. 71 КПК України). У науковій літературі зазначається, що необхідність участі спеціаліста в проведенні певної слідчої дії (допиту, виїмки, обшуку тощо) виникає при: 1) відсутності відповідних спеціальних знань та навичок у слідчого; 2) недостатньому володінні слідчим прийомом та засобами швидкого та якісного виконання роботи, що потребує спеціальних знань і навичок; 3) необхідності з етичних або тактичних міркувань доручити здійснення певних дій саме спеціалісту; 4) одночасному застосуванні різних засобів криміналістичної техніки; 5) необхідності виконати значний обсяг роботи, яка потребує спеціальної компетенції [12, с. 107].

Висновки. Отже, в широкому розумінні спеціальними знаннями під час розслідування злочинів у бюджетній сфері України є будь-які професійні знання, необхідні для вирішення питань, що з'являються під час досудового розслідування та судового провадження. У вузькому сенсі – це будь-які професійні знання обізнаних осіб, залучених до виконання завдань кримінального провадження в установленому законом порядку.

Успішне розслідування злочинних порушень бюджетного законодавства потребує особливо ретельної організації, зважаючи на специфічний предмет посягання та складний механізм вчинення цих злочинів. Зокрема, завжди виникає потреба в широкому використанні спеціальних знань зі сфер бухгалтерського обліку, фінансового права та деяких інших. Цей аспект не завжди враховують слідчі при плануванні розслідування. Без допомоги спеціалістів слідчий просто не в змозі зібрати достатньо доказів і дати їм кваліфіковану оцінку. Це обумовлено складністю розуміння особливостей використання бюджетних коштів та документального оформлення операцій із ними, недосконалістю бюджетного законодавства.

Узагальнення досвіду розслідування злочинних порушень профільного законодавства дає підстави для висновку, що при проведенні слідчих дій у цих справах потреба в залученні спеціаліста виникає частіше, ніж це

фактично робиться. Саме проведення комплексу слідчих дій без залучення спеціаліста є причиною упущень, коли вилучаються не всі потрібні документи, значно більше часу витрачається на проведення допитів, а самі ці допити проводять некваліфіковано тощо.

Типовим для розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України, є використання спеціальних знань, консультації обізнаних осіб (спеціалістів), призначення ревізій, участь фахівців у підготовці та проведенні тактичних операцій, у гласних і негласних слідчих (розшукових) діях, судових експертизах. Кожна з указаних форм має свою специфіку, а судова експертиза, що є найважливішою з них, потребує організаційного та правового вдосконалення, зокрема, чіткішої диференціації експертних завдань і додаткового дослідження питання визнання допустимості правознавчих експертиз у кримінальному провадженні.

Отже, широке та ефективне використання спеціальних знань у справах про зловживання бюджетними коштами, налагодження тісної взаємодії зі спеціалістами є найбільш значущим аспектом організації розслідування злочинів вказаного виду.

Список використаних джерел

1. *Бондаренко О. О.* Оцінювання та використання матеріалів ревізії при розслідуванні злочинів, пов'язаних із порушеннями бюджетного законодавства / О. О. Бондаренко, Р. Л. Степанюк // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: збірник наукових праць. Вип. 10. – Х.: Право, 2010. – С. 68–73.
2. *Гончаренко В.И.* Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве (Методологические вопросы): Монография. – К.: Вища школа, 1980. – С. 11, 112–115.
3. *Клименко Н.* Щодо сутності корупції та антикорупційних судових експертиз / Н. Клименко // Віче. – К., 2012. – № 6. – С. 15–16.
4. *Клочков В.* Взаємодія Генеральної прокуратури України з Рахунковою палатою щодо охорони прав і свобод особистості / В. Клочков // Міліція України. – 2004. – № 2. – С. 28.
5. *Коломієць О. О.* Взаємодія Державної контрольно-ревізійної служби та оперативних підрозділів при розкритті розкрадань на об'єктах бюджетної сфери / О. О. Коломієць // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 1. – С. 156–164.
6. *Кони А. Ф.* Собрание сочинений: В 8 т. – М.: Юридическая литература, 1966. – Т. 1. – С. 192–193, 200.
7. *Костицький М. В.* Використання спеціальних психологічних знань у радянському кримінальному процесі. – К.: НМК ВО, 1990. – С. 58.
8. *Кравченко А. А.* Применение специальных познаний при раскрытии и расследовании преступлений / А. А. Кравченко, М. Г. Щербакровский. – Харьков: Ун-т внутр. дел, 1999. – С. 48.
9. *Лисиченко В. К.* Формы использования специальных познаний и виды участия специалистов на предварительном следствии / В. К. Лисиченко, В. В. Циркаль // Применение специальных познаний в борьбе с преступностью: Межвуз. сб. научн. тр. – Свердловск: Свердловский ордена Трудового красного знамени юридический институт им. Р. А. Руденко, 1983. – С. 8–18.
10. *Образцов В. А.* Выявление и изобличение преступника. – М.: Юристъ, 1997. – С. 281.
11. *Романюк Б. В.* Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Б. В. Романюк; Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2002. – 20 с.
12. *Степанюк Р. Л.* Використання спеціальних знань під час розслідування злочинів у бюджетній сфері України / Р. Л. Степанюк // Криміналістичний вісник: [наук.-практ. зб. / голов. ред. Коваленко В. та ін.] / ДНДЕКЦ МВС України; НАВС. – К.: ТОВ «Еліт Прінт», 2012. – № 17. – С. 102–108.